

ЗА ОСНОВАНИЕТО НА ОТРИЦАТЕЛНИЯ УСТАНОВИТЕЛЕН ИСК ЗА НЕСЪЩЕСТВУВАНЕ НА ПРАВО ИЛИ ПРАВООТНОШЕНИЕ (КОМЕНТАР НА ЕДНО СЪДЕБНО РЕШЕНИЕ)

*Васил Петров**

1. Предмет на настоящите бележки е едно решение на Софийския градски съд¹.

По това дело Софийският градски съд като въззивна инстанция е приел, че ищецът е предявил пред първоинстанционния съд обективно съединени при условията на евентуалност отрицателни установителни искове с правно основание чл. 124, ал. 1 ГПК, с предмет – установяване недължимостта от ищеца на сума, претендирана от ответника „Софийска вода“ АД като цена на потребена вода по фактура. Приел е, че с исковата молба ищецът е поддържал две основания за недължимост на процесната сума: 1. че не е потребил количество вода на посочената стойност и 2. евентуално заявено основание, че вземането на ответника за процесната сума е погасено по давност. Първоинстанционният съд уважил иска, като е приел, че процесната сума е недължима от ищеца като погасена чрез плащане. Въззивният съд с коментираното решение е обезсилил решението и е върнал делото за ново разглеждане. Приел е, че обжалваното решение е недопустимо, понеже с него е уважен непредявен иск, тъй като от ищеца са заявени две конкретни основания за недължимост на процесната сума и нито едно от тях не съпада с основаниято, на което е уважен отрицателният установителен иск от първата инстанция. Недопустимо съдът приел погасяване на вземането на ответника чрез плащане, каквото ищецът поддържа, че не е било извършвано от него, тъй като той отрича самата дължимост на вземането. При тези мотиви въззивният съд е приел, че в нарушение на основния принцип за диспозитивното начало в гражданския процес, закрепен в чл. 6, ал. 2 ГПК, първоинстанционният съд се е произнесъл по искова претенция на незаयвено от ищеца основание.

2. За да отговорим на въпроса правилно ли е това становище, следва да съобразим следните теоретични положения от гражданския процес.

Българското право познава три вида искове – осъдителни (чл. 124, ал. 1, пр. 1 ГПК), установителни (чл. 124, ал. 1, пр. 2 и 3 ГПК) и конститутивни (чл. 124, ал. 3

* Д-р по право, съдия в Софийския районен съд.

¹ Решение от 2.03.2016 г. по гр. д. № 16518/2014 г., II-В въззивен състав, с което е упражнен въззивен контрол над решение № I-44-166 от 9.07.2014 г. по гр. д. № 8616/2014 г. на СРС, 44-ти с-в.

ГПК). Установителните искове могат да имат за предмет съществуването или несъществуването на едно правно отношение или на едно право, а по изключение и при определени предпоставки – и правно значим факт или престъпно обстоятелство (чл. 124, ал. 4 ГПК и чл. 124, ал. 5 ГПК). Предявеният по делото иск за признаване за установено, че ищецът не дължи на ответника процесната сума, по своето естество е отрицателен установителен иск за признаване за установено, че не съществува вземане за сумата по фактурата (вземане в размер на тази сума).

Въззивният съд е обезсилил решението на първоинстанционния по съображението, че исковете са разгледани на незаявено от ищеца основание. Какво е основанието на иска от гледна точка на гражданския процес?

Съгласно чл. 127, ал. 1, т. 4 ГПК ищецът е длъжен да посочи основанието на иска. Относно това какво представлява основание на иска съществуват две теории: теория на индивидуализацията и теория на субстанцирането на иска. Според първата теория ищецът е длъжен да посочи *естеството на правоотношението*, част от съдържанието на което е спорното право, чрез правотехническото му естество – „право на собственост“, „вземане за наемна цена“, „обезщетение за неоснователно обогатяване“ и пр. Посочването на юридическия факт или на фактическия състав, който е породил спорното право, според тази теория е допустимо, но не е задължително за ищеца освен при ненаименуваните договори. Според теорията на субстанцирането ищецът е длъжен да посочи не естеството на спорното право, а *фактите, които пораждат съдебно предявеното право* – конкретен договор за покупко-продажба, конкретен договор за дарение, фактическо разместване на блага без правно основание на определена дата, конкретно увреждане на правни блага на определена дата и пр. При тази теория спорното право, например право на собственост при един ревандикационен иск, може да произтича и да бъде съдебно предявено при множество основания – договор за покупко-продажба, договор за дарение, давностно владение и пр.² Отдавна е установено, че нашето положително право е възприело теорията за субстанцирането на иска, а не теорията за индивидуализацията³. Следователно ищецът е длъжен да посочи не естеството на твърдяното според него право или правоотношение, а фактическия състав, от който според ищеца това право или правоотношение е възникнало. Съдът от своя страна е длъжен да се произнесе само по така наведеното от ищеца основание на неговата претенция (чл. 6, ал. 2 ГПК).

Кое е основанието на предявен отрицателен установителен иск? В случая в исковата молба ищецът е изложил твърдения, че не дължи на ответника сумата по фактурата, защото не е потребил количество вода на посочената във фактурата

² Силяновски, Д. – В: Силяновски, Д., Ж. Сталев. Граждански процес. Т. I. С.: Наука и изкуство, 1958, с. 275.

³ Пак там.

стойност, а евентуално – защото вземане за нейната стойност не е възникнало. Това ли са „основанията“ на предявените отрицателни установителни искове? Тези твърдения на ищеца не представляват „основание на иска“, защото при отрицателните установителни искове, за разлика от всички останали искове, основанието на иска не е индивидуализиращ белег – чл. 127, ал. 1, т. 4 ГПК не важи за отрицателните установителни искове⁴. Силата на пресъдено нещо при отрицателните установителни искове също има по-широки обективни предели от силата на пресъдено нещо, формирана при произнасяне по положителни установителни искове и при другите искиви претенции. Когато е уважен отрицателен установителен иск, правото, което е било негов предмет, се отрича без оглед на някакво конкретно определено правопораждащо основание, а с оглед на всички възможни до приключване на устните състезания неговите основания (разбирани като конкретни юридически факти, способни да породят това право и които ответникът е длъжен да въведе в процеса). Тази особеност на силата на пресъдено нещо при тези искове се дължи на ирелевантността на основанието като индивидуализиращ белег при отрицателните установителни искове. Вследствие на това, докато отхвърлените осъдителни, конститутивни и положителни установителни искове може да бъдат предявени със същия петитум, но въз основа на ново основание, без да има значение кога то е възникнало, то ответникът по уважен отрицателен установителен иск може да предяви нов иск за правото, което е било съдебно отречено, само ако го основе на факт, възникнал след приключване на устните състезания по делото, по което е било постановено влязлото в сила съдебно решение⁵. В този смисъл е и установената задължителна практика на ВКС⁶.

3. От горните теоретични изходни позиции следват няколко практически значими извода:

- при предявен отрицателен установителен иск за несъществуване на определено право съдът е длъжен да установи съществува ли, или не съществува това право към датата на устните състезания, без да се ограничава до обсъждане единствено на наведените от ищеца „основания“ на неговото несъществуване – нищожност на договора, от който произтича вземането, недоказаност на размера на вземането, давност, плащане и пр. Тези твърдения в исковата молба не представляват основание на иска, а само доводи на ищеца, които съдът е длъжен да обсъди, но те не ограничават съда в предмета и обхвата на съдебната проверка;

- при въведени множество твърдения на ищеца в исковата молба защо според него претендираното от ответника право не съществува, не сме изправени пред обек-

⁴ Сталев, Ж. Сила на пресъдено нещо в гражданския процес. С.: Сиела, 2007 [1959], с. 192.

⁵ Сталев, Ж. Цит. съч., 227–228.

⁶ Тълкувателно решение от 27.11.2013 г. по тълк. д. № 8/2012 г. на ОСГТК.

тивно съединяване на искове, а пред един-единствен иск. Той е с предмет претендираното от ответника извънсъдебно субективно право с индивидуализиращите го белези, които ответникът евентуално би въвел в процеса;

• независимо от наведените от ответника в процеса основания на твърдяното от него и отричано от ищеца субективно право, влязлото в сила съдебно решение, с което се уважава предявеният от ищеца отрицателен установителен иск, преклудира всички основания (юридически факти), от които ответникът би могъл да извежда съществуване на правото, които са съществували към датата на устните състезания пред съда.

Ето защо според мен следва да се признае, че решението на Софийския градски съд, коментирано в настоящите кратки бележки, е неправилно (поради нарушение на процесуалния закон – чл. 6, ал. 2 ГПК, чл. 124, ал. 1, пр. 3 ГПК, чл. 127, ал. 1, т. 4 ГПК и чл. 270, ал. 3 ГПК). Първоинстанционният съд е постановил напълно допустимо решение, с което е разгледал тъкмо предявения от ищеца иск – съществува ли към датата на устните състезания претендираното от ответника спорно субективно право на вземане за стойността на потребена вода, и по този спорен предмет е постановил съдебно решение. Необсъждането на доводите на ищеца и уважаването на иска при установена от съда различна от твърдяната от ищеца фактическа обстановка може да доведе единствено до неправилност на съдебното решение, но не и до неговата недопустимост⁷. Вместо да разгледа по същество спора, въззивният съд неправилно е обезсиллил решението на първоинстанционния съд и е върнал спора за ново, ненужно разглеждане пред първата инстанция.

4. Настоящите бележки не целят да изчерпят въпроса за същността, предмета и основанията на предявените отрицателни установителни искове. В частност извън обхвата на бележките остава въпросът за същността, предмета и основанията на исковите по чл. 254–255 ГПК (отм.) и по чл. 439 ГПК, с които се дава материалноправна защита на длъжника срещу изпълнителната сила на съдебни и несъдебни актове. С тези нарочно уредени в закона искове се парира изпълнителната сила на съдебни и несъдебни изпълнителни основания и в крайна сметка се стига до прекратяване на изпълнителния процес (неслучайно преди изричното им уреждане в ГПК (отм.) като установителни в по-старата доктрина при действието на ЗГС от 1930 г. е преобладавал възгледът, че исковите не са установителни, а конститутивни⁸ – не за постановя-

⁷ Ако е довело до неправилно установяване на действителните факти по случая. За различните хипотези на неправилност на съдебното решение по спора вж. **Сталев, Ж.** Основания за отмяна на първоинстанционните решения по граждански дела от втората инстанция. – ГСУЮФ, 1957, т. XL, 61–153.

⁸ Вж. спора у **Сталев, Ж.** Исковата защита на длъжника срещу принудителното изпълнение. С.: Университетска печатница, 1948, с. 183 и сл.

ване несъществуването на изпълняемото право, а за прекратяване на изпълнителния процес). Конкретно за исковете по чл. 255, изр. 2 ГПК (отм.) и чл. 439, ал. 2 ГПК, за които законът постановява, че може „да се основават“ само на факти, настъпили след приключване на съдебното дирене, в производството, по което е издадено изпълнителното основание, може да се поддържа, че тези искове имат „основание“ по смисъла на чл. 127, ал. 1, т. 4 ГПК. Тази теза се схожда с тезата (която понастоящем не се споделя в теорията), че исковете не са отрицателни установителни, а конститутивни⁹. Същевременно е допустимо да мислим, че изискването на чл. 255, изр. 2 ГПК (отм.) и чл. 439, ал. 2 ГПК за посочване на определени факти, настъпили след приключване на съдебното дирене, в производството, по което е издадено изпълнителното основание, може да се тълкува като особено изискване за допустимост на иска, а не за редовност на исковата молба. Въпросът подлежи на обстойно обсъждане.

⁹ В исторически план за нея вж. **Силяновски, Д.** Гражданско съдопроизводство. Т. IV. Изпълнително производство. С.: Печатница „Идеал“ ООД, 1946, 204–206.